

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

TEZĂ DE DOCTORAT

Liberalismul și românii din Transilvania și Ungaria (1838-1914)
rezumat

Coordonator științific:
Prof. univ. dr. Sorin Mitu

Doctorand:
Andrei Sabin Faur

2022

CUPRINS

INTRODUCERE.....	6
1. Motivația alegerii temei.....	6
2. Istoricul cercetărilor asupra temei noastre.....	9
3. Liberalismul, conservatorismul și liberalismul conservator în secolul al XIX-lea.....	22
4. Metode de cercetare și surse folosite.....	31

Partea I. Receptarea principalelor caracteristici ale liberalismului

Capitolul 1. Liberalism și conservatorism: definiții și operaționalizări în cultura politică a românilor din Transilvania și Ungaria.....	37
1.1. Climatul politico-ideologic în Imperiul Habsburgic înaintea revoluției pașoptiste.....	38
1.2. Definiții ale liberalismului și conservatorismului.....	40
1.3. Operaționalizări ale acestor concepte.....	46
1.4. Considerații asupra ideologiei liberale.....	50
1.5. Sensuri alternative pentru termenul „liberal”.....	51
1.6. Viziunea despre constituționalism.....	56
1.7. Viziunea intelectualilor despre conservatorism.....	60
Capitolul 2. Viziunea despre libertate a românilor din Transilvania și Ungaria în secolul al XIX-lea.....	64
2.1. Percepțiile asupra libertății în <i>Vormärz</i>	66
2.2. Valențele libertății în anul 1848.....	70
2.3. Libertatea în anii de după revoluție.....	75
2.4. Viziunea asupra libertății naționale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea....	80
2.5. Viziunea asupra libertății personale.....	87
2.6. Beneficiile și pericolele libertății.....	94

Capitolul 3. Libertatea cuvântului și a presei în viziunea românilor din Transilvania și Ungaria.....	97
3.1. Opiniile intelectualilor asupra libertății cuvântului.....	100
3.2. Viziunea românilor asupra libertății presei.....	109
3.3. Problemele presei în perioada dualistă.....	116
3.4. Alte forme ale cenzurii.....	121
Capitolul 4. Opinia românilor din Transilvania și Ungaria despre dreptul de asociere și de întrunire.....	124
4.1. Asociaționismul românesc în <i>Vormärz</i>	125
4.2. Revoluția de la 1848: un imbold pentru întruniri și asociații.....	129
4.3. Asociaționismul românesc după revoluția pașoptistă.....	134
4.4. Fundamentări și revendicări ale dreptului de asociere și de întrunire.....	146
Capitolul 5. Reprezentarea parlamentară și procesul electoral în viziunea românilor din Transilvania și Ungaria.....	154
5.1. Proiecte electorale elaborate cu ocazia liberalizării Imperiului.....	157
5.2. Dreptul de vot în perioada dualistă. Adoptarea sufragiului universal ca obiectiv politic.....	165
5.3. Dreptul de vot pentru femei.....	175
5.4. Opiniile românilor despre desfășurarea alegerilor.....	177
5.5. Imaginea parlamentarismului.....	183
5.6. Statutul reprezentantului națiunii.....	186
Capitolul 6. Receptarea liberalismului economic de către românii din Transilvania și Ungaria.....	191
6.1. Importanța inițiativei individuale.....	197
6.2. Munca generatoare de bogăție.....	200
6.3. Liberul schimb și libertatea activităților economice.....	203
6.4. Critica liberalismului economic.....	208
Capitolul 7. Raportarea românilor din Transilvania și Ungaria la centralizarea și descentralizarea administrativă.....	215

Capitolul 8. Relația religiei cu liberalismul, în viziunea românilor din Transilvania și Ungaria.....	222
8.1. Libertatea conștiinței și toleranța religioasă.....	225
8.2. Opiniile intelectualilor despre relația dintre Biserică și stat.....	246
8.3. Viziunea intelectualilor laici asupra Bisericii și religiei.....	262

Partea a II-a. Modele și particularități regionale: receptarea dezvoltării liberalismului în diferite state europene

Capitolul 9. Liberalismul englez și românii din Transilvania și Ungaria în secolul al XIX-lea.....	275
9.1. Anglia, țară a libertății.....	277
9.2. Aspecte negative din societatea engleză.....	283
9.3. Politici liberale din Anglia reflectate în presa românească.....	284
9.4. Personalități liberale: William Ewart Gladstone și John Stuart Mill.....	288

Capitolul 10. Liberalismul francez și românii din Transilvania și Ungaria.....	291
10.1. Imaginea Revoluției Franceze.....	293
10.2. Reflectarea liberalizării din timpul Monarhiei din Iulie.....	300
10.3. Opinii asupra democrației și cezarismului democratic.....	305

Capitolul 11. Opiniile românilor din Imperiul Habsburgic asupra liberalismului maghiar.....	312
11.1 Români susținători ai proiectului liberal maghiar.....	313
11.2. Două proiecte naționale contrare, bazate pe liberalism.....	318
11.3. Falsul liberalism al maghiarilor.....	320
11.4. Teama de instituirea unui regim autoritar.....	323
11.5. Liberalismul ca fundament pentru apropierea româno-maghiară.....	331

Capitolul 12. Liberalismul românesc în viziunea românilor din Transilvania și Ungaria.....	335
12.1. Românii din Imperiul Habsburgic și Țările Române	336

12.2. Începuturile liberalismului în Țările Române și ecourile sale în Monarhia Habsburgică.....	343
12.3. Guvernările liberale în viziunea românilor din Imperiul Austro-Ungar.....	365

Partea a III-a. Studii de caz asupra liberalismului conservator la trei intelectuali români din Monarhia Habsburgică

Capitolul 13. Între liberalism și conservatorism: opțiunile ideologice ale lui George Barițiu.....	375
13.1. Raportul dintre individ și stat.....	380
13.2. Viziunea față de regimul parlamentar.....	388
13.3. Profilul ideologic al lui George Barițiu.....	389
Capitolul 14. Idei și observații politice în scrierile lui Ion Codru Drăgușanu.....	394
14.1. Viziunea lui Drăgușanu asupra libertății, națiunii și economiei.....	400
14.2. Influențe liberale și conservatoare.....	404
Capitolul 15. Liberalism și conservatorism în opera lui Aurel C. Popovici.....	406
15.1. Adept al liberalismului conservator.....	409
15.2. Libertatea națională și cea individuală.....	410
15.3. Suveranitatea națională și diferite regimuri politice.....	414
15.4. Paradoxuri în opera lui Aurel C. Popovici.....	419
CONCLUZII.....	424
BIBLIOGRAFIE.....	440

Cuvinte cheie: liberalism, conservatorism, intelectuali, Transilvania, Ungaria, parlamentarism, libertate

În lucrarea de față, ne-am propus să analizăm receptarea liberalismului de către românii din Transilvania și Ungaria între anul 1838 (fondarea presei politice românești, ceea ce reprezintă un moment important în afirmarea intelectualității românești) și începutul Primului Război Mondial, care a marcat începutul unor schimbări fundamentale, de ordin ideologic și politic. Sursele cercetării noastre au fost scrierile cu caracter politic și ideologic elaborate de intelectualii români în această perioadă și presa de epocă, cel mai important canal de transmitere a informațiilor.

Cele trei părți ale tezei de față corespund perspectivelor diferite din care am abordat receptarea ideologiei liberale. În prima parte, am tratat modul în care intelectualii s-au raportat la o serie de caracteristici reprezentative pentru liberalism. Am ales în acest scop să viziunea lor despre ideea de libertate, libertatea presei și a cuvântului, dreptul de asociere și de întrunire, reprezentarea parlamentară și procesul electoral, liberalismul economic, centralizarea și descentralizarea administrativă.

În partea a doua, ne-am propus să reconstituim imaginea pe care românii educați din Transilvania și Ungaria și-au făcut-o asupra dezvoltării liberalismului în alte țări și în rândul altor popoare. Am considerat important să ne oprim la liberalismul englez și la cel francez, întrucât acestea au reprezentat principalele modele din cadrul tradiției liberale. Tot în cadrul acestei părți am tratat și imaginea liberalismului maghiar, care s-a afirmat în Monarhia Habsburgică în aceeași perioadă, dar și a liberalismului românesc din spațiul extracarpatic.

Cea de-a treia parte a tezei noastre cuprinde trei studii de caz asupra unor intelectuali din Transilvania și Ungaria, care au ilustrat foarte bine liberalismul conservator. Am ales personalitățile lui George Barițiu și Ion Codru Drăgușanu, care s-au născut și și-au desfășurat activitatea în Transilvania, și a lui Aurel C. Popovici, născut în Banat, care a devenit unul din cei mai importanți autori politici ai epocii sale, afirmându-se mai ales în România.

În cel dintâi capitol din cercetare, care deschide prima parte a lucrării, ne-am propus să vedem ce înțelegeau românii educați din Imperiul Habsburgic prin conceptele „liberal” și „conservator”, în încercarea de a stabili atât conceptele pe care le foloseau pentru a desemna realități politice ale vremii lor, cât și identitățile politice

pe care le asumau. Am descoperit că acești termeni au fost definiți încă de la începutul presei politice românești. În legătură cu asumarea unei identități politice, cea mai mare parte a intelectualilor români nu s-au declarat liberali și conservatori, însă am identificat și analizat câteva excepții. Am constatat că românii din Ungaria au fost mai deschiși în a-și asuma public o identitate politică liberală și am încercat să oferim câteva explicații pentru această opțiune.

Capitolul al doilea a fost dedicat multiplelor valențe ale ideii de libertate în rândul românilor din Transilvania și Ungaria. Am urmărit viziunea lor despre libertate înainte de anul 1848 și am analizat pe larg schimbările care au intervenit după această dată. O parte importantă a acestui capitol o constituie analiza noastră asupra libertății naționale și a libertății personale, prin care am arătat că, în ciuda importanței celei dintâi, a existat un interes constant și pentru libertatea individuală.

În capitolele următoare am analizat opiniile românești asupra principalelor trăsături ale unui regim liberal, precum libertatea presei și a cuvântului, asociaționismul și dreptul de a organiza întruniri, parlamentarismul și extinderea dreptului de vot, liberalismul economic și descentralizarea administrativă. Libertatea presei și a cuvântului a constituit un deziderat al intelectualilor români încă de la apariția presei politice, la finalul deceniului al patrulea, și a fost afirmat chiar și în vremuri autoritare. Liberalizarea Monarhiei Habsburgice a creat speranța unei prese libere, însă dualismul a adus noi constrângeri la adresa jurnaliștilor români, prin numeroasele procese de presă, care puteau sfârși în perioade de detenție și amenzi usturătoare. În ciuda acestor obstacole, presa a constituit principalul teren de manifestare a vieții politice românești, constituind de asemenea și un factor important pentru modernizarea societății.

Asociaționismul a reprezentat un alt fenomen care s-a dezvoltat mult în rândul românilor din Imperiul Habsburgic, în perioada studiată. Românii au înființat mici reuniuni culturale încă de dinaintea revoluției pașoptiste, însă cele mai importante asociații au luat ființă abia în a doua jumătate a secolului. În acest capitol am făcut o prezentare sumară a celor mai importante organizații românești, precum Reuniunea Femeilor Române din Brașov (1850) și Astra (1861). Organizarea întrunirilor cu caracter politic și chiar a unei formațiuni în acest sens s-au lovit, în repetate rânduri, de numeroase obstacole din partea autorităților. Ne fiind reglementat pe durata întregii perioade dualiste, dreptul de asociere și de întrunire a constituit o revendicare importantă a liderilor politici români, care vedeau în asociații un mijloc eficient de a-

și cultiva naționalitatea și de a rezolva probleme care nu intrau în sfera de acțiune a statului.

Importanța parlamentului și a alegerilor au devenit cunoscute românilor din Transilvania și Ungaria prin intermediul presei românești și străine. Funcționarea unui regim parlamentar le-a fost cunoscută cu mult înainte de revoluția pașoptistă iar aceste informații s-au articulat peste tradiția dietelor din Imperiul Habsburgic, pe care o cunoșteau foarte bine. Abandonul regimului absolutist prin Diploma din Octombrie și Patenta din Februarie a adus speranța unui regim parlamentar și constituțional. Numeroasele memorii și programe alcătuite de intelectualii români în cursul deceniului al șaptelea arată opțiunea lor pentru votul cenșitar. În capitolul al cincilea am arătat cum, în deceniile de după instaurarea dualismului, opțiunile elitei politice românești s-au schimbat, astfel că, în cadrul conferinței naționale din anul 1881, votul universal a fost asumat ca obiectiv politic al Partidului Național Român.

Relația intelectualilor români cu liberalismul economic a fost una pragmatică, influențată nu de argumente filosofice, ci de problemele concrete cu care se confrunta națiunea lor în Transilvania. Înainte de revoluția pașoptistă a existat un discurs favorabil libertății comerțului și a meseriilor, orientat spre desființarea vechilor privilegii economice de care se bucurau breslele și spre sprijinirea comerțanților români, foarte activi în orașe precum Sibiu și Brașov. Această orientare se va schimba radical în cea de-a doua jumătate a secolului când, în fața politicilor economice nefavorabile Transilvaniei, liderii de opinie ai românilor vor pleda pentru protecționism și pentru măsuri de încurajare a unei economii naționale. Atitudinea lor a coincis cu opinia majorității oamenilor politici din Europa și Statele Unite, care în această perioadă au recurs la măsuri de acest fel, în încercarea de a încuraja dezvoltarea industriilor naționale.

În cel de-al șaptelea capitol, am analizat atitudinea intelectualității românești asupra centralizării administrative, proces cu care s-au confruntat atât în deceniul neoabsolutist, cât și după instaurarea dualismului. Acest proces a fost receptat negativ, întrucât tradiția unei Transilvanii autonome, cu instituțiile sale proprii, a rămas foarte puternică, iar autonomia locală era văzută ca un mijloc eficient de gestionare a alterității naționale și confesionale.

Ultimul capitol din prima parte a tezei noastre a fost dedicat raportului complex dintre liberalism și religie, în viziunea românilor din Transilvania și Ungaria. Fiind o societate preponderent rurală, cu intelectuali foarte apropiați de lumea

țărănească și de mediul ecleziastic, cele două Biserici românești (ortodoxă și greco-catolică) au jucat un rol foarte important, atât în plan cultural-educational, cât și din punct de vedere politic, întrucât episcopii au fost multă vreme considerați reprezentanții politici ai națiunii române. Am încercat să surprindem schimbările pe care ideologia liberală le-a adus în privința raportului cu religia. Libertatea de conștiință a constituit una din cele mai importante valori pentru intelectualii români, iar pentru a vedea viziunea lor despre toleranța religioasă ne-am referit atât la relația românilor cu alte naționalități, de confesiuni diferite, cât și la relațiile dintre cele două Biserici românești. Am insistat asupra conflictelor dintre greco-catolici și ortodocși din deceniul al șaselea, care au fost depășite prin toleranța dată de ideologia liberală și prin apelul la proiectul național comun. Am urmărit, de asemenea, modificările care au apărut în relația Bisericilor cu statul în această perioadă marcată de procesul secularizării. Atât clericii cât și intelectualii laici, din ambele confesiuni, au protestat împotriva tuturor acțiunilor prin care statul dualist a încercat să limiteze prezența Bisericilor în viața poporului, atât prin limitări aduse actului educațional (1879, 1907) sau prin introducerea căsătoriei civile (1894). În secolul al XIX-lea, relația intelectualilor români cu instituția Bisericii s-a modificat semnificativ, putând identifica noi sensibilități și viziuni alternative asupra lumii.

Așa cum am arătat mai sus, cea de-a doua parte a tezei a fost consacrată imaginii pe care românii din Transilvania și Ungaria și-au format-o despre dezvoltarea unor regimuri liberale. În capitolul al nouălea am tratat imaginea liberalismului englez, admirat de toți liberalii europeni în secolul al XIX-lea și asumat ca model și de mișcarea reformistă maghiară. Românii din Transilvania au perpetuat această imagine foarte pozitivă asupra Marii Britanii până la Primul Război Mondial. Ei au admirat în societatea engleză libertatea presei și puternica tradiție parlamentară, moderația politică și marea putere economică. Viața politică din această țară nu a fost urmărită în detaliu, însă putem vorbi de un interes special al publicului românesc pentru William Gladstone sau pentru John Stuart Mill, căruia Teodor V. Păcățian i-a și tradus o carte. Imaginea regimului politic englez nu a fost însă întotdeauna pozitivă, întrucât românii cunoșteau în detaliu problema irlandeză, aspectele negative ale vieții economice sau problemele colonialismului.

În capitolul următor am analizat imaginea regimurilor politice franceze de până la finalul celui de Al Doilea Imperiu (1871), urmărind liberalizarea acestei societăți. Dacă în Anglia românii au putut vedea funcționarea unui regim liberal pe

durata întregului secol, Franța a oferit o perspectivă diferită, care a inclus atât liberalism, cât și un episod autoritar, instaurat la scurt timp după ce Ludovic Napoleon Bonaparte a preluat puterea. Am început cu imaginea intelectualilor despre Revoluția Franceză și am arătat că s-a format și o perspectivă pozitivă asupra acestui eveniment. Numeroasele știri despre viața politică franceză apărute în ziarele românești ne permit astăzi să afirmăm că intelectualitatea românească a putut lua contact cu multe din dezbaterile importante din Franța, inclusiv unele care vizau aspecte delicate (pentru atmosfera din Imperiul Habsburgic) precum parlamentarismul sau limitarea libertăților în condițiile instaurării unei dictaturi.

Capitolul al unsprezecelea tratează relația românilor din Transilvania și Ungaria cu liberalismul maghiar, o dimensiune foarte importantă din imaginea etnică pe care românii au construit-o asupra maghiarilor în această perioadă. Am încercat să arătăm că această imagine a fost diferită în funcție de perioadă și de orizontul cultural al fiecărui intelectual în parte. Au existat români foarte atașați de liberalismul maghiar, care în anul 1848 au sprijinit revoluția maghiară. Pentru o mare parte a românilor din Imperiul Habsburgic, imaginea asupra liberalilor maghiari a fost negativă, întrucât vedeau în proiectele lor naționale o amenințare la adresa propriei naționalități. Astfel, a existat un discurs împotriva liberalismului maghiar între revoluția pașoptistă și Primul Război Mondial, în care s-a afirmat că acesta este un fals liberalism și că Ungaria se îndreaptă spre un regim autoritar, care va restaura relațiile feudale, de subordonare, dintre cele două națiuni. Dincolo de acest discurs critic, liderii politici români au văzut în liberalism și o punte de apropiere între conașionalii lor și maghiari.

Partea a doua s-a încheiat cu capitolul despre imaginea liberalismului românesc, dezvoltat în statele de dincolo de Carpați, unite în anul 1859. Am trasat un istoric al legăturilor complexe dintre românii de sub Coroana Habsburgică și cei din Moldova și Țara Românească, arătând că elitele intelectuale erau la curent cu toate schimbările politice din aceste state și urmăreau cu mult interes toate dezbaterile politice și culturale. Am urmărit relația românilor din Monarhia Habsburgică cu unii lideri liberali din România și imaginea pe care și-au format-o asupra activității grupărilor liberale la începutul domniei lui Carol I. O atenție specială am acordat-o reflectării episodului Republicii de la Ploiești (1870), pe care l-am considerat, pe urmele cercetătoarei Silvia Marton, un moment esențial pentru cristalizarea opțiunilor politice ale liberalilor români. Am încercat să consultăm cât mai multe surse și perspective ale românilor de sub Coroana Habsburgică până la formarea Partidului

Național Liberal în 1875 și intrarea la guvernare în anul următor. În ultima parte a capitolului am decis să realizăm un studiu de caz asupra reflectării guvernărilor liberale în paginile unui singur ziar românesc, *Gazeta de Transilvania*. Chiar dacă multe din politicile importante ale Partidului Național Liberal au rămas necunoscute publicului românesc, considerăm că această formațiune și liderii săi au fost bine reprezentați în cultura politică a intelectualității românești din Monarhia Austro-Ungară.

În cea de-a treia parte a tezei noastre am realizat trei studii de caz asupra unor intelectuali reprezentativi, care ilustrează foarte bine, în măsuri diferite, liberalismul conservator. Astfel, în cel de-al treisprezecelea capitol, am analizat ideile politice ale lui George Barițiu, fondatorul presei politice românești din Imperiul Habsburgic și unul din cei mai prolifici jurnaliști ai vremii sale. Barițiu a fost cel mai important promotor al liberalismului atât prin scrierile sale teoretice, cât și prin știrile din Anglia și Franța pe care le-a difuzat prin periodicele sale, *Foaia pentru minte, inimă și literatură* și *Gazeta de Transilvania*. Prudența l-a determinat să nu-și asume deschis orientarea liberală, însă la finalul carierei se va arăta favorabil conservatorismului, în care vedea un instrument pentru apărarea autonomiei politice și a naționalității în fața centralizării și asimilării.

Cel de-al doilea intelectual pe care l-am avut în vedere a fost scriitorul Ion Codru Drăgușanu, autor al *Peregrinului transilvan*. Chiar dacă nu se ridică la dimensiunea sau complexitatea altor publiciști, scrierile lui Drăgușanu arată atât o vie simpatie pentru liberalism, concretizată în admirația pentru Anglia și Franța și în retorica pașoptistă pe care a îmbrățișat-o, cât și o pronunțată nuanță conservatoare.

În cel din urmă capitol al tezei, ne-am oprit asupra lui Aurel C. Popovici, autorul celei mai consistente opere politice dintre românii din Monarhia Austro-Ungară. Deși există o serie de contribuții importante la înțelegerea viziunii sale politice, am considerat că unele reevaluări sunt necesare. Atașamentul său la liberalismul conservator se vede foarte clar, întrucât și-a declarat o vie admirație pentru Ion C. Brătianu, cel mai important lider liberal al secolului al XIX-lea, dar a manifestat o puternică ostilitate împotriva lui C. A. Rosetti și a tuturor celor care doreau avansul spre democrație. Am identificat convergențele dintre gândirea lui Popovici și ideologia liberală, însă publicistul bănățean a respins mereu orice set de idei care sugera o „rețetă” pentru organizarea vieții politice. Această atitudine, tipic

conservatoare, explică și o serie de paradoxuri din scrierile sale, pe care am încercat să le justificăm.